



FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

En runtext från 1720-talet

Stolt, Bengt

Fornvännen 84, 28-32

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1989_028

Ingår i: samla.raa.se

En runtext från 1720-talet

Av Bengt Stolt

Stolt, B. 1987. En runtext från 1720-talet. (A runic text from the 1720's.) *Fornvännen* 84. Stockholm.

In the floor, north of the high altar of the medieval gotlandic church of När but covered by a secondary floor of wood, lies a gravestone in memory of Johannes Broander, vicar of the parish, d. 1726, and his first wife, d. 1723. The text is in Latin capitals except the two last lines which are in runic letters. These runic lines run in translation: "Go away, wanderer, and permit our bones to rest in peace." Thus this inscription is about half a century younger than the hitherto known runic texts from Gotland. The author thinks that the text was formulated by Broander but the carving perhaps commissioned by his successor as vicar of När Nicolaus Norby, who married Broander's second wife. He discusses the question of whether the two vicars learned the runic alphabet as children in Gotland or not until their stay at Uppsala University. He thinks that the runic text is an exhortation from Broander to future vicars of När to let his bones rest in their grave.

Bengt Stolt, Matematiska institutionen, Stockholms universitet, Box 6701, S-113 85 Stockholm, Sweden.

Norr om högaltaret i Näs kyrka ligger en gravsten från 1700-talet över kyrkoherden Johannes Broander och hans första hustru, Anna, född Dedekind. Stenen ligger nära den norra muren och täcks av ett trägolv.

Den iaktogs vid 1982 års restaurering men var känd genom Wallin.

Det märkliga med stenen är att en del av inskriften är skriven med runor.

Texten på stenen löper parallellt med kortsidorna. Den är avfattad på latin och lyder så: TUMULUM / HOC SAXO OBSERVATUM / PARARI SIBI CURAVIT / PASTOR DUM VIVERET / IN NAEHR ET LOV / JOHANNES BROANDER / NATUS ANNO MDCLIII d. 9 Febr. / DENATUS A (NN) O MDCCXXVI d. 11 Mart. / NEC NON UXORI SUAE / ANNAE IAC. F. DEDEKINDT. / NATAE ANNO MDCLXXXVII d. 15 maji. / DENATAE A (NN) O MDCCXXIII d. 23 Maji. / CONTRA INIURIAS VITA BENEFICITUM MORTIS HABEMUS, eller i översättning: "Den grav, som är tillsluten med denna sten, lät Johannes Broander, i livstiden kyrkoherde i När och Lau, född den 9 februari år 1673 och död den 11 mars år 1726, iordningställa för sig och sin hustru Anna Jacobsdotter Dedekind, född den 15 maj år 1687 och död den 23 maj år 1723. Mot livets oförrätter har vi dödens välgärning." (Wallin I s. 108.) Den latinska texten är

skriven med versaler. Men det märkliga är att den följs av två rader i runor.

Runtextern har inte tagits med i det stora inventarieverket *Gotlands runinskrifter*. Den yngsta daterade runinskrift som nämns där är två namn i runor från 1621 (G 202:b) i Atlingbo kyrka, nu försvunna. I litteraturen förekommer också en runinskrift från Lokrume kyrka (Säve mapp nr 11, Noreen 1901), nu i SHM och daterad till 1600-talets senare hälft. Texten i När är således ett halvt århundrade yngre.

Det visar sig att också runtextern är på latin. Den lyder: ABI VIATOR / ET FAC OSSA NOSTRA IN PACE REQUIESCANT, i översättning "Gå bort, vandrare, och låt våra ben vila i frid". Så följer hänvisning till två bibelställen, Rom. VIII vers 33 och 34 samt Psaltaren 106 vers 4. Det första handlar om att Kristus har uppstått och att han manar gott för oss, det andra är en bön att Herren skall visa sig nådig.

Broanders gravsten aktualiserar flera problem. Först gravstenens ålder. Av inskriften framgår att Broander själv ordnat med graven, som alltså tillkommit senast 1726. Men när kan texten ha formulerats? "Mot livets oförrätter har vi dödens välgärning" heter det i raden omedelbart före runorna. Formuleringen kan

4.

GUMUSUM

HOC SANO OBSECRATUM
 PARATI SIBI CURAVIT.
 PASTOR DUM VIVERET...
 IN NEHR ET SOV.
 JOANNES BROANDER,
 NASUS ANNO MDCXXXIII d. 9 Febr.
 DENATUS A. MDCXXXVI d. 11 Mart.
 Nec NON Uxorē suā
 ANNAE SAC. J. PEDERSEN,
 NASAE ANNO MDCXXXVII d. 15 Maji.
 DENATA A. MDCXXXIII d. 23 Maji.
 CONTRA INIURIAS VESTRAE
 BENEFICUM MORIS HABEMUS...
 ABI DIAR
 IT PA: 144d 1449th 14 BIII RYDIT+11111:
 ROM: VIII: V. 33. 34. PAS. CXVI: V. 4.

Fig. 1. Inskrift på kyrkoherden Johannes Broanders gravsten i När kyrka, Gotland. Efter G. Wallin, *Analecta gothlandensia walliniana*. I. (Kungliga biblioteket, Stockholm.) — Inscription on the tomb-stone of the vicar Johannes Broander in När church, Gotland. After G. Wallin, *Analecta gothlandensia walliniana*. I. (Kungliga biblioteket, Stockholm.)

vara ett ordspråk men kan också tolkas som uttalad antingen av makarna gemensamt eller av kyrkoherden själv i pluralis majestatis. Ett starkare indicium på att Broander själv formulerat texten före sitt frånfalle är runraden där det talas om "våra ben".

Å andra sidan var det vanligt vid den här tiden att en präst var gift flera gånger. Därför är det knappast troligt att Broander i livstiden låtit hugga texten. Tekniskt hade det varit lätt att

göra detta och att så småningom fylla i döds-åren, eftersom dessa står på separata rader. Men det finns inte plats att komplettera texten på stenen med Broanders andra hustru, Bodilla Gardaea. Med henne gifte han sig 1724 och fick två barn före sitt frånfalle 1726. Bodilla gifte då om sig med hans efterträdare Nicolaus Norby, död 1742. Detta gör det troligt att stenen huggits efter 1727, eftersom det då stått klart att Bodilla Norby inte skulle komma att vila under



Fig. 2. Detalj av Johannes Broanders gravsten i När kyrka, Gotland. Foto vid restaurering av kyrkan 1982. — Detail of the tomb-stone of the vicar Johannes Broander in När church, Gotland. Photography taken during the restoration of the church in 1982.

samma sten som Johannes Broander. Norby och Broander var studiekamrater i Uppsala. Det är därför rimligt att tänka sig att Norby låtit ombesörja stenens text efter Broanders anvisningar.

Den tidigare nämnda inskriften från Lokrumme visar att runorna var kända på Gotland ännu under 1600-talet. Detta är inte något unikt för svenska bygder. Linné konstaterar på sin resa i Dalarna år 1734 att bönderna i Älvdalen använde runor. I både Dalarna och Härjedalen har bevarats inskrifter i runor från 1700- och 1800-talet, i regel på trä (Boethius 1906 s. 63–69; Levander 1906 s. 70–80, 1910 s. 165–169; Noreen 1906 s. 80–91).

Vad Johannes Broander beträffar var han son till en gotländsk storbonde, som med tiden

blev riksdagsman och kronolänsman i Halla ting (Nyberg 1938 s. 73). Det är ett rimligt antagande att Johannes vuxit upp i den folkliga kulturtradition som även omfattade kännedom om runskrift. Detsamma torde gälla Nicolaus Norby, vars far var kyrkoherde i Klinte.

Det finns naturligtvis en möjlighet att de båda gotlänningarna först under sina studieår fått kännedom om runalfabetet. Den svenska stormaktstidens lärda värld hade höga tankar om sitt land. I Olaus Rudbecks *Atlantica*, vars båda första delar utkom 1679 och 1689, framställdes Sverige som världens urhem, där Adam och Eva bott. Professorerna Johannes Schefferus och Olaus Verelius lät uppföra boningshus åt sig efter mönster av vad samtiden uppfattade som det bevarade hednatemplet i Gamla Uppsala (Josephson 1940 s. 37 ff.). 1611 utkom Johannes Bureus' *Runa-ABC-bok*, som omtrycktes flera gånger under århundradet. Professor Verelius, som dog 1682, har på sin grav en sten med runtext och runslinga, komponerade 1698 av Olaus Rudbeck (Noreen 1913 s. 48). När Broander och Norby 1692 började sina studier i Uppsala mötte de en lärd miljö, som måste ha givit dem höga tankar om sitt folkliga arv.

I runtexten från Lokrumme förekommer de latinska bokstäverna C, O, P och Y i stället för motsvarande runtecken. På Broanders gravsten innehåller runraden C, O och P, skrivna med runor. Detta kan bero på inflytelser från studieåren men behöver inte göra det.

Idén att använda runor för en text som inte skulle kunna läsas av vem som helst var inte ny. I Björkebergs kyrka i Östergötland har någon med runor skrivit en rad ur den latinska vers som inleds med orden "Rustice buck" (= bondebock) och varnar lekfolket för att sätta sin fot i koret (Jansson 1963 s. 176 f.). Runskrift har också använts i krig för meddelanden, som inte skulle kunna läsas om de uppsnappades av fienden. 1628 skall fältherren Jakob de la Gardie ha skrivit ett brev med hemliga order i runskrift (Noreen 1913 s. 50). Det är oklart hur länge traditionen fortlevat och osäkert om Broander känt till den.

I översättning lydde ju runraden så: "Gå bort, vandrare, och låt våra ben vila i frid." Innehållet gör vid första ögonkastet ett ganska standardmässigt intryck. Men eftersom texten

är avfattad på latin måste avsikten ha varit att innehållet inte skulle kunna förstås av vem som helst. Runskrift kunde bara läsas av skandinaver, i första hand gotlänningar, latin var obegripligt för menige man. De enda som kunnat ta del av innehållet var runkunniga medlemmar av det lärda ståndet, i första hand prästerskapet på ön. Orsaken kan vara att det började bli ont om gravplatser i koret. I så fall förelåg en risk att Broanders ben skulle komma att flyttas undan för att bereda plats åt andra avlidna.

På kyrkogårdarna synes praxis ha varit den att varje gård hade sin egen grav. Där begravdes flera generationer, även om den sten som täckte gravstenen bara innehöll uppgift om en eller ett par personer. Vad prästerskapet beträffar förefaller praxis under medeltiden att ha varit växlande. På kyrkogården i Lärbro finns två tumbor över var sin 1300-talspräst (Wollin 1935 s. 110–112). I Bunge har bevarats en prästgravsten av vars text framgår att under stenen vilar inte bara den på stenen avbildade kyrkoherden Jakob, död 1381, utan också hans företrädare herr Butolf och herr Olof (Hildebrand 1892, s. 86–88). På en medeltida gravsten i Väskinde avbildas två präster hållande samma kalk och hostia, vilket tyder på att det är fråga om en gemensam grav för församlingens präster. Men texten på stenen gäller bara herr Olaus, död 1413 (Lundmark 1929 s. 230 f.). Därför är det tänkbart att den ena eller båda tumborna i Lärbro varit avsedda för alla kyrkoherdar, även om bara en av dem fått sitt namn på gravstenen.

Vad När beträffar har bevarats en stor gravhäll över prosten Jacobus, död 1322. Den stod vid Hilfelings besök 1797 utanför korportalen och förvaras i dag i den sydvästra stigluckan. Den har antingen legat i kyrkan eller på en tumba på kyrkogården. Stenens storlek tyder på att den kan ha täckt en grav, avsedd för alla socknens präster. I koret i När ligger fyra prästgravstenar från 1600-talet. Detta tyder på att varje präst senast under detta århundrade hade sin egen gravplats.

Vid östra muren i koret i När finns två murade gravkammare. Den ena ligger söder om högaltaret. Den täcks av två gravhällar över kontraktsprosten Oxenwaldt, död 1705, och hans maka, död 1716. Den andra gravkammaren, norr om högaltaret, täcks i norr av Broanders

och söder därom av hans efterträdare Nicolaus Norbys sten. Norby, som dog 1742, är den siste kyrkoherde som begravts inne i kyrkan. Efterträdaren Jakob Broander begrovs 1769 i en tumba på kyrkogården (Häglund 1975 s 53). Flera av dennes efterträdare är gravsatta i samma tumba.

Det är möjligt att de båda gravkammarna i koret från början täckts av de fyra prästgravstenar, som nu ligger i korgolvet utanför altarringen. Den 1632 avlidne kyrkoherden Hans Röstedes gravsten bär en tilläggsinskriftion, enligt vilken under stenen år 1689 begravts den 11-åriga prästdottern Inger Oxenwaldt. Kanske låg då stenen på den plats där nu föräldrarnas gravstenar är placerade.

Enligt dödboken (När, F 1) placerades Anna Dedekinds kista vid den norra gravkammarens nordmur. Däröver ligger gravstenen med runinskriften. Vid sidan av den första hustrun vilar Jöns Broander. Gravhällens plats är därför med största säkerhet den ursprungliga. Efterträdaren Norby tog sedan återstoden av gravkammaren i anspråk för egen räkning.

Om man antar att Broanders stoft vilar i en gravkammare där tidigare legat företrädare som flyttats undan till mera undanskymda platser, så blir innebörden i runtexten på Broanders gravsten ännu mera motiverad. Broander vill inte dela sina efterträdare öde. Därför innebär runtexten en uppmaning till Broanders efterträdare som präster i När, de enda i socknen som kunde förstå latin. Flytta inte undan våra kistor för att få rum med din egen. "Låt våra ben vila i frid."

Referenser

- Boethius, J. 1906. Dalska runinskrifter från nyare tid. I. *Fornvännen 1*, Stockholm.
 G. Sveriges runinskrifter 12. *Gotlands runinskrifter 2*. 1963. Stockholm.
 Hildebrand, H. 1892. Svenska grafstenar. *Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens Månadsblad*, Stockholm.
 Häglund, A. och P. 1975. *När och närkar*. Visby.
 Janson, S. B. F. 1963. *Runinskrifter i Sverige*. Stockholm.
 Josephson, R. 1940. *Det hyperboreiska Uppsala. Svenska humanistiska förbundet, Skrifter 51*. Stockholm.
 Levander, L. 1906. Dalska inskrifter från nyare tid. II. *Fornvännen 1*, Stockholm.

- 1910. Nya runinskrifter från Dalarna. *Fornvännen* 5, Stockholm.
- Lundmark, E. 1929. Kyrkor i Bro ting. *Sveriges kyrkor, Gotland I*, Stockholm.
- Noreen, A. 1901. Runinskriften från Lokrume kyrka på Gotland. *Svenska Dagbladet* 1901-10-22. Stockholm.
- 1906. Dalska runinskrifter från nyare tid. III. *Fornvännen* 1, Stockholm.
- 1913. Runinskrifter från nyare tid. *Spridda studier, tredje samlingen*, Stockholm.
- Nyberg, E. 1938. *Gotländsk släktbok*. Ekenäs.
- Säve, P. A. *Ritningar, Aquarellskitser och handskrifna utkast om Gotländska fornföremål*. Uppsala universitetsbibliotek, S 170:1.
- Wallin, G. 1742. *Analecta gothlandensia walliniana*. I. Kungl. Biblioteket i Stockholm.
- Wollin, N. G. 1935. Lärbro kyrka. *Sveriges kyrkor, Gotland II*. Stockholm.